

RÉGI MAGYAR VERSESKÖNYVEK ISMERTETÉSE.

I.

A Csereyné-codex.

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum legbecsesebb kézírata az Apocodexen kívül egy 73 negyedrést levélből álló kötet, mely ajándékozójáról, özv. Cserey Jánosnéról *Csereyné-codex*, vagy verseskönyv nevet visel. Legnagyobb része egy kéz írása a XVI. század második feléből s ennek írója mindjárt az 1b levelen megnevezi magát, ezen szavakkal: »*balas deiak irtta ezer 565.*« Ez a Balázs deák ismerős név irodalmunk történetében. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött Mihály deák codexében (134a—136a) van tőle egy verses bibliai história »Sodoma, Gomora vesződelmérül«, mely a cím szerint »Szöröztetet Balás Déák által«, az utolsó versszak szerint 1559-ben Gyulán. A versfőkből pedig e név jő ki: »BALAS DEIAK BEKESII SZARZE (igy) GIVDAN EES-ENEKET«. Semmi sem akadályoz abban, hogy ez ének íróját egynek tartsuk codexünk másolójával; mivel a néven kívül a kor is összevág: csupán annak megállapítása jár nehézséggel, mi volt írónk családi neve? Egy személy-é azzal a Balázsdeák Mártonnal, a ki Vég-Gyula várában mint hadnagy több hősi tettet vitt véghez, mint Nagy Sándor állítja az Egy. Phil. Közlöny 1885. évf. 157. lapján, vagy pedig annak atyja, a Békésről származott Balázs deák, mint Szilády Áron vélekedik (Régi M. költők tára VI. köt. 384. l.). E feltevés nekünk valószínűbbnek látszik, de bármelyik állítás felel is meg a valóságnak, annyit bizonyosnak vehetünk, hogy a Sodoma-Gomora vesződelmének szerzője egy személy a mi másolónkkal. Az ő keze írása az 1a lapon a lap alján levő jegyzet: »io az feledelmekrol emlekezny«, az 1b lapon a már idézett névbejegyzés, valamint a gyűjtemény három nagyobb és becsesebb darabja ú. m. a Szegedi András-féle Jeruzsálem ostroma, a Pesti György Halál képéről írt verse s a Tinódi Jason király históriája. Mikor másolta, azt is megtudjuk, mert pontosan megjelöli a másolás datumát: az első t. i. 1565. nov. 6, az utolsóé 1566. febr. 29.

Más kéz írásának látszik a codex elején álló 2 lapnyi egykorú feljegyzés az 1564. szept. 3-tól 1565. márcz. 16-ig terjedő

időszakból Szatmár, Debreczen, Tokaj stb. történetéről, ismét másnak a krónika folytatása 1583 és 1586-ból, ez utóbbiak kolozsvári eseményekről. Ugyancsak más írta a codexbe a Balázs deák másolatai után következő »Cancyo yokoza, «valamint az »Amor Doñæ Gysmundæ« felíratú töredékeket. Ezek másolója nevét elhallgatta, az írás karaktere a XVI. századra utal.

A két utolsó ének egy kéz írása és pedig az első költemény (az előbb álló »Cancyo yokoza« másik — teljes — másolata) aláírása szerint leírója Giróthi Péter, a ki 1579-ben írta le azt barátjának Lippai György deáknak. Mint alább látni fogjuk, ez a két ének nem tartozott eredetileg ehhez a codexhez.

Az itt felsoroltakon kívül két birtokosa volt még a codexnek. Mindkettő a XVIII. században élt. Az egyik Szegedi és Tinódi művelt korabeli orthographiával írta át az előbbi szöveg sorai alá, sok hibás olvasással; másolása érdemét, úgy látszik, túlbecsülte, mert a 64 b lapon ekként dicsekszik el vele: »Ezen fellyebb meg irt Schithiai írásokat — úgymond — melyet nem minden Kereb-tény olvaso tudna el olvasni fordította uj bőttükre Brassoban Bolonyai Hofátban lako Hajdu István a Törtsvári Castellanus In Aó 1741. Die 4. oct.« A másik tulajdonos csak »Symbolum«-át s néhány latin hexametert írt be a codex üresen maradt (2 a és 73 b) lapjaira. Utolsó birtokosa, mint már említettük, özv. Cserey Jánosné († 1905.) volt, ki azt a Székely Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.

Ezt a codexet Toldy Ferencz még nem ismerte, legalább sehol sem akadtunk nyomára, hogy a benne levő költeményeket említette volna. Először Szabó Károly vett tudomást róla s 1878. január 14-én a Szilády Áron figyelmét is felhívta rá, a ki azóta egy részét kiadta a »Régi magyar költők tára«-ban. Rövid ismeretést írt róla Erdélyi Pál »Enekes könyveink a XVI. és XVII. században« (Bpest 1899.) című műve 68. lapján.

Tartalma a következő:

1 a—2 a: Egykorú feljegyzés 1564—1586. évekből. Álljon itt egész terjedelmében:

»1564 eztendeoben. 3. Septembris, szakmar czýuda modñal mind nagy banýañal egyetemben az nagfagos balafsý meniharttúl meg vetetek fok nyomorúltaknak nagy karñallafsañal: mely varas meg vetele koron balafsý menihartnak felefege fia leanyá es minden haza nepe foglagaban len az Ifñü Ianos kiralyñak: —

Vgyan ez eztendeoben Ianos kiraly attýa varatt batori kaftelt szent martont es egyeb apro Castelyokatt el hanyata: —

4 Septem: az meszeo deobreoczeonnek eg refze vgmintt. 70 haz tüz mya mind el veze ege, gyutogatok mya: —

6 Septem: vgyan ezen varas rettenetefen el egé tüz mya: vgy annyra hogý az krezttyeneknek tanulo helyeys az templum mind ofcolaftul meg mondhatatlan keppen el ege: vele egyetemben az varafnak nagyub reze: — ||

1 b: 1565 / eztendeoben. 4 die februarj / nagy haddal, Maximilian az nemet fejedelem meg szalla Tokajnak varatt, Melj hadban volthanak feü nepek. Magyarok tüdnj [igy] batorj andras, magoczj gafpar, fzaý ferenc az prinj gabriel patakrol, Nemetek: fuendy lazar: kiral' kepe: es Rayminger lakab Capitan: — Tokaj varat nyolczad napra meg veüek, mind az ket felbeol nagy fok ver hüllaísal, fok magyar nemett vezedelmeüel: Melj meg vetel eleott len vezedelme, az nagfagos vitezleo Nemethi ferencznek: fok lo fzolgaýüal: egyetemben, homlokban leottak az vratt: — ezen ezten-deóben, szerencz', vara, szent marthon, szakmar, es banja: len az Nemett fejedelem kezeben keües karral nem fok verrel: —

16 martj, Mefzeo deobreoczeonnel: Melj vj varas vagyon, ennek az mezeye / az menyeyüteo keü: nag' deorgelsel eg' loüagott eüteott meg hogj mind az lo mind az ember: kette hafadott: —

2 a: [más kéz írása]: »1583 Szengal nap utan mafodik heten kedre uirradolan hainal elöt három orakor olj nag' mendörgis uil[a]mas löt mincent houanak tellies uolta koran mint egy nyar közeppen löt ez ameni dörgis Kolosuariat

Pwnköst hauanak uifagaba 1586 efiendóben pwnköst nap elöt ket hettel uafa[r]napon Tizen ket ora kozöt f. egi ora közbe akkor wte meg a Kolosuari torniot amenj Haromfor«

Eddig tart az egykorü feljegyzés. A 3-ik lap (2 a) üresen maradt részén XVIII. századi kéztöl ez a bejegyzés áll: »Sym-bolum Az Isten az én Paifom. Ha Isten velünk ki árthat nekünk. Minden az Istenen áll ó aláz és ó magasztal. Nem efik femmi a Városban az Ur hire nélkül.«

2 b—5 b üresen hagyott levelek.

6 a—39 b: *laus deo semp[er] Anno do: 1565 | Hy[st]or[ia] fattis elegans Facta p[er] | andream zegedy de expugnacione | wrbis Ierufolimittane: — per me.*

Első versszaka:

Im eg zep historiatt most mondok
kire kerlek iol reia halgassattok
eletetekben legien nekttek peldattok
hog' tw magatokatt meg iobichiatok. stb.

Utolsó versszak (39 b):

Ezer ött zaz es az öttuen niolch'ban
seles köröfnek el ala menteben.
egy wr fiw az w nagy örömeben
ezt ez uegeze w nag' wig wolttaban:

Finis p[er] me huius: Anno do. 1565 hora 7. die sextto nouembris.

Szegedi András ezen éneke már a XVI. században többször megjelent. Szabó Károly említi Debreczen 1574, Debreczen 1577.

Kolozsvár 1580. Debreczen 1582. évi kiadásait, ezenkívül megvan a Lipcsei-codexben is. Legrégibb szövegét ez a mi codexünk tartotta fent; ez közli helyesen a szerző nevét is. Szabó az 1574. kiadás romlott szövegéből *Csengeri*, Toldy *Csegéri* (*Csegezi?*) nevet olvasott ki. Újabban kiadta Szilády a »Régi m. költők tára« VI. köt. 151—187. lapjain, codexünk szövegét is felhasználva.

40 a—50 a: † *laus deo semp[er]* | *Cancyo de Immagine mortt[is]*:

Első versszaka:

Gongia köbött egy fw gongia embernek
k[é]y bizonnial igen nehez az tefnek
meg kel walny az testwl az leleknek
halaltt kel benuedni minden emberék.

Utolsó versszaka (50 a):

Ezer ött zaz es hattuan ezttendöben
böytt mas honak az t[í]zedyk napiaba
halal abrazatt'a forgott ezemben
az k[é]y ezekett rende lewerfekben.

Finis huius cancionis per me — anno doñy 1565. 10. die nouembris. [Ezután más kézzel probatio calami: paulus g[er]m[án]g[us]i es krispit (igy) stb.]

A versfökből »Georgiws Literates Pestie...« jó ki, szerzője tehát *Pesti György* deák. Megvan Bornemisza Péter Énekeskönyvében (Detrekő 1582) CCIII a—CCVII b levelen és a Lugossy-codexben is. A mi codexünk szövege nemcsak azért becses, mert a Bornemiszáénál jóval régebbi, hanem azért is, mivel Bornemisza, éppen úgy mint Heltai, sok helyen önkényesen bánik el más írók művével s Pesti György énekén is nemcsak sokszor változtat, nem törődve sem rimmel, sem értelemmel, de eredeti értelméből is kivetkőzteti azt. Ennek bizonyítására álljon itt két versszak codexünk és a Bornemisza Énekeskönyvének közlése szerint:

Csereyné-c. (4. v. sz.)

Rolam kerlek hogy meg emlekefettek
kezetekett tw mafra ne weffettek
az m[é]ytt en hagiok chiak abban iariato[k],
ha keduemben nekem lenny akarttok

Bornemiszánál:

Rola kérlec hogy meg emlekezzetec,
kezeteket ti mafra ne veffetec,
à mit ó hagy ti czac azban iariatoc,
ha kedveben neki lenni akartoc.

És alább Cs.-c. (7. v. sz.)

Wttanna megien egy ehwel holt halal
közön neký es aztt monda hol walal
bizoni hogý te ecc'er igen zep walal
Rwttul wagý moft adam walahol lartal

Bornemisza:

Vtanna megyen egy fzaradot halal,
à ki mindent el ifzonyodic túle,
vonogat vallal hord valakit talal,
nagy ohaytua mond magaba banattal.

Ha nem önkényesen változtatott itt Bornemisza a Pesti szövegén, úgy azt kell feltennünk, hogy olyan kéziratot használt, melynek szövege a Csereyné-codexénél sokkal romlottabb volt. A »Todtentanz« ezen magyar feldolgozásának újabb kiadása még nincs.

50 a—64 b: *Alýa cancio optima de | Regýs Iason pulcra | scriptum ad ý febrúr ý (!) | 29 anno doñ ý 1.5.6.6.* Végén (64 b): Finýs húiús 1566.

64 b—65 a: *Cancýo ýokoza.* En ýftenem hogy el ueued az en berencemet. Négy versszak. Lásd alább.

65 a—65 b: *Amor Doñæ Gyfmondæ Reginæ | erga gyf-cuardum Cancellarium etc.* 8 versszak az Enyedi György »Historia eleg. regis Tancredi filiae« cz. széphistóriájából, melynek első (nem ismeretes) kiadása 1577-ben, második 1582-ben Kolozs-várt jelent meg s megvolt a Csoma-codexben is, mint muzeumi másolata mutatja. Itt hiány van a kéziratban, melyet a codex lapszámozása alkalmával nem vettek észre.

66 a—67 b: *CANTIO IVCVNDI | DE HELENA HORVAT* Ugyanaz a költemény ez, melynek négy versszaka más cízzel (»Cancýo ýokoza«) a 64 b—65 a lapokon is előfordul; ez látszik régebbi s helyesebb szövegnek, de mivel csak töredék, az utóbbi teljes szöveg szerint közöljük, alul adva a külön is meglevő négy versszak variánsait:

En Iftenem hogý el uiued ¹ az en zerenchemet
Ifiufagban kel vífelnem en eozeugfigemet,²
Nagý banattal ³ kel meg ennem ⁴ az en kenieremet,

Ha ⁵ fok feoldet hauafokat ⁶ eoreokke ⁷ be Jarnek
hafonlatofbat te hozdad foha nem talalnek ⁸
hogý en ziué olliá zipenn ⁹ efmeg meg niúgonnek ¹⁰

¹ ueued ² özeugifegemet ³ munkauul ⁴ kel kerefnem ⁵ Hay ⁶ hauafakat
⁷ tetoua ⁸ hafonlatofbat foha töbet ollant nem tal[al]nek ⁹ ýwüem ollan sepen ýfmet
¹⁰ megiugodnek.

Senki ninchen kŷ engemet mar meg vigaztaliō
 hogŷ ennekem¹ en ziuemben² vidamfagot aggion³
 ninchen olŷ⁴ nap kŷn⁵ engemet zomorŷ⁶ ne lafon

Im[mar] lŷmet eleo wiŷem en aruafagomat⁷
 nagy rabfagra⁸ zolgalatra adom en magamat
 Igŷ kel immar meg kerefnem⁹ en ruhazatomat,¹⁰ ||

66b: Kel immaron bŷneimirt zeginfigben lŷnem
 mas embernek hata meget kel mar niomorganō
 kiuel en iot rigen teottem mar azt kel zolgalnō.

En iftenem bŷueolkeottem zip eledelekkal
 mert vriften te zerettel volt engem ezekkel
 Immar egiŷt kel zenvednē mindent zeginiekkal,

Mar nem lizen en Iftene [igŷ!] kŷ en irtem zolliō,
 testembeli ruhazatrul kŷ gondot vifellien
 Ninchen Immar hidegfigtŷl mar kŷ oltalmazō

Oh te gonoz vak zerenche en velē mit tiuel
 hazafsagtul emmagamat lŷ hamar meg foztal
 vak zerenche kegietlenŷl velem chelekedel

En Iftenē im melŷ igen bŷneos ember voltā,
 hazafsagnak ŷ giŷmeolchit en ingiē fem lattā
 Immar niluā iggiol latō hogŷ attul meg ualtā

Buchut weottem ez vilagnak ŷ vigafsaga[tul],
 keferewfig el fordita ziuemet azoktul,
 mer ez feoldis fir alattā hul iaro [igŷ] ezentul, ||

67a: Ha teftemben en iftenem ezeket zenuedem
 en lelkenben bizoni hizem hogŷ meg keonniebedem
 mert istēnek igiretit bizonnial el hizem

Nu ez vilag chak egiedŷl en ream kŷalchon
 chak te zeres vram iftē bar mindē vtalliōn
 mind ez vilag en ellenem az mit akar zollion

Ha az satant az vriften en ream bohattia
 hizem azert hogŷ bŷneomet eorekke vtallia
 de lelkeket az fatannak markaban nē aggia

¹ en nallam ² ŷŷuemben ³ lafon ⁴ az. ⁵ kŷ[n] Az *n* lehuzva. ⁶ egemet omoron. ⁷ E versszak első sorából csak *Imar ŷfmet* szavak vannak meg, a többi bekötéskor levágták. ⁸ rabfagira. ⁹ kerefnemŷ. ¹⁰ Eddig van meg az első másolatban.

Vezedelmes az eordeognek tiztefsiget tenni,
ez vilagnak hizelkedeo zauanak engedni,
Teorben efik az kÿ akar ezeknek engedni,

Minden ember errwl magat ezeben veheti
hirit neuit Jo iletit meg oltalmazhattia
zent teorujnit az iftennek ha hatra nÿ vetj

Az vriften zent lelkiuel vezerie azokat
Igazgafsa hazafsagban az w ileteket,
mind halalig eorizhefsik w tiztefsigeket ||

67b: Ez Ineket az kÿ zerze zomoru keduiben
ezer eot zaz es hatuã hat az lo eztendeoben
kentelkiben ezt igÿ zerze firalmas ziuiben

finis, Cantionis, quã scribebat Petrus. Girothj amico et domino
fuo Georgio Literato Lippiensÿ A. D. 1579.

67b—68b: *Adhortatio BARbaræ Chakÿ | In quendam Iuenem [igy] vt in pristi | nÿ Amorem Rediret.* etc. »Sok bubanat Immar adatot ennekem kiben elfogÿ iletem.« Balassa Bálint ismeretes költeménye, mely a Radvánszky-codexben »Borbála nevére« címet visel s ott »Csak bubánat immár hagyatott énnekem, kiben elfogy éltem« szavakkal kezdődik. (Szilády: Balassa B. költ. 26—7. l.) Csak 10 versszak van meg itt belőle s a Radvánszky-codextól eltérő variánsokat közölte Szilády id. kiadása 261—262 lapjain s ugyanott azt mondja, hogy e költeményt (bizonyára Horvát Ilona énekével együtt, mert mindkettőt egy kéz írta) »Székely István Krónikájának azon csonka példányába, mely most a Székely Múzeumé s a XVI. század végén is, azolta is erdélyrészi birtokosok tulajdona volt: 1579. körül egyéb versekkel együtt... béjegyezte Giróthi P.«, tehát ez nem tartozott eredetileg a Csereyné-codexhez, hanem 1879 után költették hozzá.

69a—73a: üres lapok. 73b: latin hexameterek XVIII. századi kézírással: »Cum tua non cernis aliorum criminã carpis« stb.

DÉZSI LAJOS.